

UOT: 338.45

DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

E. Ə. İBRAHİMOV
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu

Məqalədə davamlı inkişaf və davamlı iqtisadi inkişaf anlayışlarına aydınlıq gətirilmiş, davamlı inkişafın mahiyyəti izah edilmişdir. Məqalədə davamlı inkişafın təmin olunmasında qeyri-neft sektorunun, xüsusilə xidmət sahələrinin rolu aydınlaşdırılmışdır. Müəllif Dünya Bankı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və s. təşkilatların məlumatları əsasında dünyanın müxtəlif ölkələrinin ÜDM-də xidmət sahələrinin payını, adambaşına düşən xidmətlərin və gəlirlərin həcm göstəricilərini müqayisə etmişdir. Məqalənin sonunda araşdırmalara və dünya təcrübəsinə əsasən Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun mövcud olan problemləri qeyd edilmiş, problemlərin aradan qaldırılması və qeyri-neft sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, davamlı iqtisadi inkişaf, davamlı inkişaf konsepsiyası, qeyri-neft sektoru, xidmət sahələri, ümumdünya məhsul, əhali gəlirləri, adambaşına düşən xidmətlər, marketing, turizm, nəqliyyat və s.

Bir sıra ölkələrin iqtisadi inkişafında neft sektorunun rolu aparıcı olsa da, bütün dünyada son illər qeyri-neft sektoru ümumi iqtisadi artımda önə çıxmaktadır. Artıq dünyanın neft ölkələri qeyri-neft sektorunun inkişafında davamlı addımlar atmaqdadırlar. Başqa sözlə desək, neft gəlirlərinin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə hesablanmış xərclənmə strategiyası gündəmədir. Keçid dövrünü yaşamış hər bir ölkə kimi Azərbaycan da güclü iqtisadiyyat qurmaq üçün öz təbii resurslarından faydalanıb, ancaq bu resurslardan əldə etdiyi gəlirlər hesabına iqtisadiyyatını uğurla şaxələndirə və onun neftdən asılılığını azalda bilib. Bu strategiya nəticəsində ölkədə tikinti, turizm, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorlarında davamlı artım tendensiyası hökm sürməkdədir. Bu tendensiyanın göstəricilərindən biri kimi, son 8 ildə ölkədə 1 milyondan yuxarı iş yeri yaradılıb və bunun böyük hissəsi məhz qeyri-neft sektorunda baş verib [8].

Müşahidələr göstərir ki, hazırda qeyri-neft sahələrinin prioritetləri kimi kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, emal sənayesi Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahələr hesab edilir. Beynəlxalq maliyyə institutları bu sahələr arasında kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirlər. Belə ki, ölkənin məşğul əhalisinin 44 faizə yaxını məhz kənd təsərrüfatında çalışır. Bu səbəbdən ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafına yönələn ardıcıl dövlət proqramları, islahatlar və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi həyata keçirilməkdədir. Nazirlər Kabinetinin hesabatında yer alan rəqəmlərə görə 2003-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında 40,3 faiz artım qeydə alınıb. Son üç ildə isə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artım tempi orta hesabla 2,5 faiz təşkil etmişdir. Azərbaycanla sıx tərəfdaşlıq edən Asiya İnkişaf Bankı da kənd təsərrüfatı və turizmi ölkədə

qeyri-neft sektorunun inkişafının aparıcı istiqamətləri hesab edir. Bank hesab edir ki, regionlarda infrastrukturun yaxşılaşması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların subsidiyalasdırılması və onlar üçün vergi güzəştlərinin saxlanması Azərbaycanda böyük potensiala malik olan kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafına yardım edir. Bankın hesablamalarına görə ölkənin turizm imkanlarından tam istifadə qeyri-neft ÜDM-inin artımına gətirib çıxaracaq. Belə ki, Azərbaycanın zəngin turizm potensialına malik olması və ölkədə turizm infrastrukturunun son illər sürətli inkişafı qeyri-neft sektorunun bu istiqaməti üzrə ölkəyə böyük gəlirlər vəd edir. Göründüyü kimi, prioritet qeyri-neft sektorunun inkişafının əsasında xidmət sahələrinin inkişafı dayanır. Başqa sözlə desək, qeyri-neft sektoru dedikdə, ilk növbədə, əsasən xidmət sahələri və kənd təsərrüfatı önə çıxır [8; 9].

Eyni zamanda, qeyri-neft sektoru davamlı inkişafın da əsas istiqamətini təşkil edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hansı ölkələrdə qeyri-neft sektoru inkişaf edirsə, proporsional inkişaf təmin edilirsə həmin ölkələrin inkişafı daha etibarlı və dayanıqlıdır. Bəzi ədəbiyyatlarda proporsional inkişaf davamlı inkişafın, davamlı iqtisadi artımı isə davamlı iqtisadi inkişafın əsas amili kimi qəbul edirlər. Əslində isə, araşdırmalar və beynəlxalq sənədlərlə tanışlıq göstərir ki, davamlı inkişaf və davamlı iqtisadi inkişaf olduqca yaxın, hətta sinonim ifadələr kimi qəbul edilir. Belə ki, BMT-nin Rio de Janeyro-92 konfransında qəbul edilən və Davamlı İnkişaf üzrə milli strategiyaların hazırlanmasına xidmət edən "XXI əsrin gündəliyi" adlanan sənəd XXI əsr üçün dünya ölkələrinin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə edən Davamlı İnkişaf Konsepsiyasını hazırlamaq üçün ümumi fəaliyyət proqramı kimi qəbul edilir. Davamlı inkişaf bir-birilə sıx bağlı olan iki mühüm amilə əsaslanır ki, bu da "davamlı inkişaf" və "davamlı iqtisadi inkişaf" anlayışlarının o qədər də fərq-

lənmədiyini göstərir. Bu amillərdən biri tələbat amilidir ki, bu da əhalinin yoxsul təbəqəsinin mövcudluğu üçün daha vacib və zəruridir. Məhdudlaşdırma adlanan ikinci amil, əsasən texnologiyanın vəziyyəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir, eyni zamanda ətraf mühitin indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəyə bilmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir [2,s.52-72].

Göründüyü kimi, davamlı inkişafın əsas vəzifəsi cəmiyyətin tələbat və istəklərinin fasiləsiz (davamlı) ödənilməsi ilə ifadə olunur. Yada salsaq ki, iqtisad elminin də başlıca məqsədi cəmiyyətin sonsuz artan tələbatının məhdud resurslarla dolğun şəkildə təmin edilməsinə nail olmaqdır, onda davamlı iqtisadi inkişafın da əsas vəzifəsini oxşar şəkildə qəbul edə bilərik. Bu isə o deməkdir ki, "davamlı inkişaf" və "davamlı iqtisadi inkişaf"ın əsas məqsədləri də eynidir və hər ikisi cəmiyyətin tələbatının fasiləsiz ödənilməsinə istiqamətlənmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, "davamlı inkişaf" və "davamlı iqtisadi inkişaf" bütün insanların ən zəruri tələbatlarının bərabər səviyyədə fasiləsiz ödənilməsinə tələb edir. "Davamlı inkişaf" və "davamlı iqtisadi inkişaf"ın başqa bir ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, hər iki anlayış beş əsas prinsipə söykənir [3,s.43-67; 3]:

- bəşəriyyətin inkişafının davamlılığı və uzunmüddətliliyi – beləliklə, cəmiyyət və təbiət indiki nəslin tələbatlarına cavab verər və eyni zamanda gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanları qorunub saxlanar;

- təbii resursların istismarı sahəsindəki nisbi xüsusiyyətlər - bu texniki və sosial amillərin müasir səviyyəsi ilə, eyni zamanda biosferin insan fəaliyyətinin nəticələrini aradan qaldırmaq qabiliyyəti ilə əlaqədardır;

- cəmiyyətin zəruri tələbatlarını ödəmək və hamının gələcək daha yüksək təminatlı həyata olan ümidinin reallaşdırılmasına şərait yaradılması - bunsuz uzunmüddətli və davamlı inkişaf sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

- böyük kapital və maddi imkanlara malik olanların həyat tərzinin planetin ekoloji məsələləri ilə, xüsusilə enerji istehlakı ilə uzlaşdırılması;

- dünyada əhali artımının Yer qlobal ekosisteminin dəyişməyə meylli istehsal potensialı ilə əlaqələndirilməsi.

Baxmayaraq ki, bəzən ədəbiyyatlarda davamlı inkişaf dedikdə cəmiyyətin ümumi davamlı tərəqqisi, davamlı iqtisadi inkişaf dedikdə isə yalnız iqtisadi artıma əsaslanan fasiləsiz iqtisadi tərəqqi nəzərdə tutulur, ümumilikdə bu anlayışlar çox oxşardır və bir-birini inkar etmir. Bütün hallarda isə, davamlı inkişafın təmin edilməsində qeyri-neft sektoru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əksinə, yalnız bir sahəyə, bir istiqamətə əsaslanan inkişafın davamlı olması şübhə doğurur. Bu baxımdan da, bütün sahələrin proporsional inkişafının daha fasiləsiz və davamlı olacağı heç bir şübhə doğurmur. Bu isə, bir daha qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafda rolunu ifadə edir.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, qeyri-neft sektorunun prioritetlərinə bir sıra xidmət sahələri, kənd təsərrüfatı və emal sənayesi aid edilir. Kənd təsərrüfatının inkişafı yalnız davamlı inkişaf baxımından deyil, ümumilikdə cəmiyyətin normal yaşayışı baxımından da zəruridir. Ona görə ki, cəmiyyətin ərzaq təminatı və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas ağırlığı bu sahənin üzərinə düşür.

Aqrar sahənin inkişafına xalq təsərrüfatının digər sahələrlə müqayisədə daha çox önəm verilməsi, eləcə də kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının stabilləşdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması ölkənin ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahə həm də digər sahələrlə müqayisədə daha az gəlirli sahə hesab olunur ki, bu da həmin sahəyə dövlət qayğısının artırılması zəruriliyini əsaslandırır.

Inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, istənilən sahənin inkişaf etdirilməsində əsas amillərdən biri də marketing tədqiqatlarının aparılmasıdır. Eyni zamanda marketing tədqiqatları bazarın segmentləşdirilməsində də xüsusi rol oynayır. Belə ki, istehsalçı cari dövrdə nəyi istehsal edəcəyini və harada satacağını, məhz düzgün istiqamətlənmiş marketing tədqiqatlarının nəticəsi ilə müəyyən edə bilər. Bu mənada, ölkəmizdə də aqromarketingin inkişafına diqqətin artırılması, xüsusən regionlarda bu fəaliyyətlə məşğul olan zona idarələrinin yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Aydındır ki, təkrar istehsalın əsas təkanverici qüvvəsi istehsal edilmiş məhsulların satışdır. O cümlədən də, kənd təsərrüfatının inkişafına təsir edən ən mühüm amillərdən biri də satış bazarlarının və məhsulun bazara çıxışının təşkilidir. Ona görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın çoxsahəli inkişafında, məhsuldar qüvvələrin, daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında nəqliyyat amili mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün öz aktuallığı ilə daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yaxşı olardı ki, əlaqədar dövlət qurumları regional inkişafa, aqrar sahənin tərəqqisinə və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına diqqət və qayğı göstərdikləri kimi, hazır (becərilmiş, istehsal edilmiş) məhsulların lazımi bazarlara çıxarılması istiqamətində də müəyyən tədbirlər görsünlər. Bunun üçün isə təbii ki, zəruri şərtlərdən biri də emal sənayesinin inkişafı və qablaşdırmaçıdır. Yəni məhsulların müasir tələbatə uyğun qablaşdırılması və emalı kənd təsərrüfatı məhsullarının daha səmərəli reallaşdırılması üçün əsasdır ki, bu da davamlı inkişafın əsasını təşkil edir.

Qeyri-neft sektorunun digər prioritet istiqaməti olan xidmət sahələrinə gəldikdə isə, araşdırmalardan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası bu ölkələr içərisində adambaşına düşən gəlirlərin həcminə görə 18-ci, adambaşına düşən xidmətlərin həcminə görə 23-cü, ÜDM-də xidmət sahələrinin payına görə isə 26-cı yerdə dayanır. Digər məsələləri nəzərə almasaq belə, yalnız bu göstəricilər qeyri-neft sektorunun mühüm istiqaməti

olan xidmət sahələrində mövcud potensialın tam reallaşdırılmadığını göstərir. Belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, əhali gəlirlərinin səviyyəsi, əksər mütəxəssislər tərəfindən xidmət sektorunun əsas inkişaf amili olaraq, qəbul edilir. Azərbaycanın isə adambaşına düşən gəlirlərin səviyyəsinə nisbətən adambaşına düşən xidmətlərdə 5 pillə geri qalması, yəni 18-ci yerdən 23-cü yerə qalxması, qeyd edilənləri bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda, adambaşına düşən gəlirlərin həcmi, Azərbaycan Respublikasından, az olan Çin, Moldova, Türkmənistan, Ukrayna, Gürcüstan kimi ölkələr adambaşına düşən xidmətlərin həcminə, ÜDM-də xidmət sahələrinin payına görə ölkəmizi xeyli geridə qoyur. Hətta adambaşına düşən gəlirləri ölkəmizlə müqayisədə 3.5, 5.8 və 6.1 dəfə az olan Özbəkistan, Qırğızstan və Tacikistan respublikalarında xidmət sahələrinin ÜDM-də payı, Özbəkistan və Qırğızstanda 50% olmaqla ölkəmizin müvafiq göstəricisindən 1.9 dəfə, Tacikistanda isə 37.6 olmaqla 1.45 dəfə çoxdur. Ümumilikdə isə, qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası nəzərdən keçirilən dünya ölkələri içərisində ÜDM-də xidmət sahələrinin payı göstəricinə görə 26%-lik göstərici ilə ən sonuncu yerdə dayanır. Digər tərəfdən, ÜDM-də turizm və nəqliyyatı kimi konkret xidmət sahələrinin payına nəzər saldıqda aydın olur ki, 23 ölkə içərisində Azərbaycan Respublikası turizm sahəsində 1,2%-lik payla 20-ci yerdə dayanır, nəqliyyat xidmətləri üzrə isə bu səviyyə 5,6%-ə bərabərdir.

Dünyada Azərbaycan Respublikası kimi əlverişli coğrafi mövqeyə malik olan ölkələr olduqca azdır və belə ölkələr öz mövqelərindən kifayət qədər ciddi iqtisadi səmərə əldə edirlər. Məsələn, Latviyada nəqliyyat sektoru, xüsusilə tranzit daşımalar büdcə gəlirlərinin 30%-ni, ümumi ixracın isə 27%-ni təşkil edir. Hansı ki, Avropa və Asiya arasında Azərbaycanın da bu sahədən daha çox gəlir əldə etmək imkanları mövcuddur. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının əlverişli coğrafi mövqeyi, əsrarəngiz təbiəti, müalicəvi mineral ehtiyatları, dəniz sahilində yerləşməsi, zəngin mətbəxi, rəngarəng təbiəti, tarixi-dini abidələri və s. ölkəmizdə turizmin müxtəlif növlərinin olduqca sürətli və genişmiqyaslı inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır, uzunmüddətli perspektivlər vəd edir, onda ÜDM-də turizmin payının 1,2% olması ilə razılaşmaq, kifayətlənmək qeyri-mümkündür. Bütün bunlar, belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun, xidmət sahələrinin inkişafı, dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbəyinə çevrilməsi və ÜDM-in əsasını təşkil etməsi üçün zəngin potensial imkanlar olsa da, hələlik bu potensial tam və səmərəli şəkildə reallaşdırılmamışdır. Bu baxımdan da, qeyri-neft sahələrində, əməl sənayesində, xidmət sahələrində, xüsusilə turizm, nəqliyyat, nəqliyyat-tranzit xidmətləri istiqamətində müvafiq tədbirlərin və tədbirlər planının işlənib hazırlanması və reallaşdırılması zəruridir.

Dünya təcrübəsindən də aydın olduğu kimi, Azərbaycanda qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi, ayrı-

ayrı sahələrin davamlı və dinamik inkişafına nail olunması, artıq bir zərurətə çevrilmişdir. Eyni zamanda, bunun üçün, xüsusilə xidmət sferasında zəngin potensial imkanlar da mövcuddur, bu da hələlik tam reallaşdırılmamışdır. Araşdırmalara və dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, qeyri-neft sektorunda aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- qeyd edildiyi kimi, davamlı inkişaf sosial, iqtisadi və ekoloji məsələlərə kompleks yanaşmanı tələb edir. Bu baxımdan da, təyinatından asılı olmayaraq, bütün qeyri-neft sahələrində təbiət-cəmiyyət münasibətlərinə, bu sahədə tarazlığın qorunmasına və s. diqqətlə yanaşılması zəruridir;

- adambaşına düşən gəlirləri çox olan ölkələrin iqtisadiyyatında xidmət sahələrinin payı olduqca böyükdür və aparıcı mövqeyə malikdir. Demək olar ki, gəlirlər və xidmət sahələrinin inkişafı bir mütənəsiblik təşkil edir. Ona görə də, adambaşına düşən gəlirlərin artırılması imkanlarına yenidən baxılması məqsədəuyğun olardı.

- əhali gəlirləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq göstəricisindən az olan Çin, Moldova, Ukrayna, Gürcüstan və s. ölkələr xidmət sahələrinin inkişafında daha uğurlu nəticələr əldə etmişlər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, əhali gəlirlərinin qeyri-neft sahələrinin inkişafı üçün mühüm olması ilə yanaşı, Azərbaycanda mövcud gəlirlər səviyyəsində daha ciddi nailiyyətlərin təmin edilməsi mümkündür. Bu isə o deməkdir ki, qeyri-neft sahələrində fəaliyyətin təşkilində və mövcud imkanlardan səmərəli istifadə məsələlərində müəyyən çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu sırada, xüsusilə qiymətlərin bahalığı, inhisarçılığın müşahidə edilməsi, qiymət-keyfiyyət uyğunsuzluğu və ən əsası kadr problemləri qeyd edilə bilər;

- qeyri-neft sektorunun aparıcı istiqaməti olan xidmət sahələri birbaşa insanlarla təmasda olan, insanların gözü qarşısında reallaşdırılan məhsullar təklif etdiyi üçün, burda bir sıra məsələlərin nəzərə alınması vacibdir. Belə məsələlərə, müştərilərlə davranış, texniki-texnoloji imkanlar, çeşidli xidmətlərin və müxtəlif qiymətlərin təklifi kimi istiqamətlər aid edilə bilər;

- qeyri-neft sahələrində marketing fəaliyyəti inkişaf etdirilməli, fəaliyyət sahəsindən, təklif etdiyi xidmət və ya məhsullardan asılı olmayaraq bütün xidmət sahələri "müşəri məmnunluğu"nu nəzərə almalı, bunu qiymətləndirməlidir. Başqa sözlə desək, müştəri ona təklif edilən, onun istehlak etdiyi məhsul və ya xidmətlərdən nə dərəcədə razı qalmışdır, hansı iradələri və təklifləri vardır və s. kimi məsələlər daim diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Bütün bunlar isə, yalnız, qeyd edildiyi kimi, marketing araşdırmaları və müvafiq sorğular əsasında mümkündür;

- "Müşəri məmnunluğu"nın qiymətləndirilməsi məqsədilə marketing araşdırmalarının aparılması. Həm də ona görə vacibdir ki, hər bir xidmət istehlakçısı canlı reklamçı və ya antireklamçı ola bilər. Ona görə də, bu

istiqamətdə görülməli işlər, ən azından antireklamın qarşısını ala bilər ki, bu da olduqca vacibdir;

- Dünya təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının zəruri şərtlərindən biri də sahənin məhsul və xidmətlərinin reklam və piar işlərinin təşkilidir. Belə ki, ölkəmizdə bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən reklam və piar işləri lazımi formada həyata keçirilmir. Burada müxtəlif səbəblər mövcuddur. Təsərrüfat subyektinin biri bu sahəyə xərc qoymağa vəsait tapmır, digəri reklam olunmaqdan ehtiyat edir,

bir başqası ilə, ümumiyyətlə bu sahəylə tanış deyildir. Ona görə də, reklam və piar sahəsində maarifləndirmə, qiymətlərin tənzimlənməsi və s. kimi məsələlər də diqqət mərkəzində saxlanmalıdır;

- Qeyri-neft sahələrinin inkişafında vacib məsələlərdən biri də yüksək səviyyədə infrastruktur təminatının olmasıdır. İnfrastruktur təminat, ən azı, əhali gəlirləri qədər əhəmiyyətli bir məsələdir. Bu baxımdan da, infrastruktur təminata olduqca ciddi yanaşılması çox vacibdir;

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.X.Nuriyev "Davamlı inkişaf konsepsiyası; mahiyyəti, hazırlanma səbəbləri, məqsədləri və reallıqları." "Təfəkkür" elmi xəbərlər jurnalı №3, 2015 səh.4-10.2. İ.Aliyev, S.Hüseynov və A.Əsədov "Milli iqtisadiyyat: modernləşmə və davamlı inkişaf". Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2012, 475 səh.3.K.Abdullayev, A.Hüseynova və b. "Azərbaycanda nəqliyyat və turizm sektorlarının davamlı inkişafı: problemlər və perspektivlər". Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2011, 238 səh.4. S.Y.Hüseynov və b. "Azərbaycanın tranzit imkanları davamlı iqtisadi inkişafın mühüm amilidir". Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Tarix və İctimai elmlər seriyası, 2010, № 1 (29), səh. 280-285 5.Ü.İ.Məmmədova və b. "Xidmət sahələrinin inkişafında marketing tədqiqatlarının rolu". AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, 2010. № 2, səh. 274-279. 6. Ə.Əsgərov və b. "Davamlı insan inkişafı". Bakı, ADİU, 2009, 494 səh. 7. O.N.Балаева, М.Д.Предводителева «Управление организациями сферы услуг». М.: Изд. дом Гос. ун-га — Высшей школы экономики, 2010, 155 стр., ISBN 978-5-7598-0718-6. 8. http://www.azerbaijans.com/content_1671_az.html. 9. <http://www.stat.gov.az>. 10. <http://www.worldbank.org/> - Всемирный банк. 11. www.wto.org - Всемирная торговая организация. 12. www.imf.org - Международный валютный фонд

Роль и перспективы ненефтяного сектора в обеспечении устойчивого экономического развития

Э. А. Ибрагимов

Статья была обновлена в концепции устойчивого развития и устойчивого экономического роста, устойчивого развития, суть объясняется. В статье в обеспечении устойчивого развития в не нефтяном секторе, в частности, роль сектора услуг. Автор Всемирный банк, Всемирная торговая организация, Международный валютный фонд и другие. организаций различных стран на основе доли сектора услуг в ВВП на душу индексов физического объема услуг и поступлений по сравнению. В конце статьи основаны на исследованиях и опыте мировых проблем были отмечены в ненефтяной сектор, решать проблемы и задать направление для дальнейшего развития ненефтяных отраслей и рекомендации.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивое экономическое развитие, концепция устойчивого развития, ВВП, доходы населения, услуга на человека, маркетинг, туризм, транспорт и т.д.

Role and prospects of non-oil sector ensuring in sustainable economic development

E. A. Ibraghimov

The article has been updated in the concept of sustainable development and sustainable economic growth, sustainable development, the essence is explained. The article is in ensuring sustainable development in the non-oil sector, in particular the role of the service sector. Author World Bank, the World Trade Organization, International Monetary Fund and others. organizations of various countries on the basis of the service sector's share in GDP per capita volume indices of services and income compared. At the end of the article is based on research and experience of the world's problems were noted in the non-oil sector, to solve problems and set the direction for further development of non-oil sectors and recommendations are given.

Key words: sustainable development, sustainable economic development, concept of sustainable development, GDP, population's income, service per person, marketing, tourism, transport and etc.